

rine ihtiyatla yaklaşmak gerekir. Zira ticaret dünyasından gelen bir kişi olarak onun bu durumları bildiğini var saymak ve bu çekişmeler vesilesiyle olması gereken düzenlemeyi yaptığını söylemek daha isabetli görünmektedir. Müzâbene, muhâkale vb. satışların yasaklanmasıyla trampadan paraya dayalı ekonomiye geçişe yönlendirmenin de hedeflediği söylenebilir; ancak bu hükmün asıl amacının taraflar arasında ihtilâfa yol açabilecek belirsizliklerin giderilmesi ve haksız kazancı önleme olduğu anlaşılmaktadır.

Öte yandan Hz. Peygamber, olgunlaşmış taze hurmaya özenen ve ellerinde mübâdele edecek kuru hurmadan başka malları bulunmayan kimselere 5 veski (1 veski = yaklaşık 175 kg.) geçmemek şartıyla böyle bir mübâdele yapabileceklerini bildirmiştir. Şekli ve muhtevası dikkate alındığında müzâbene olarak nitelenebilecek olan bu satım türü (ariyye) hakkındaki hüküm istisnâ olup mahiyetine dair farklı görüşler bulunmaktadır (Zekiyyüddin Şa'bân, s. 141-142; ayrıca bk. ARÂYÂ).

BİBLİYOGRAFYA :

el-Muvaţta', "Büyü", 23-25; Buhârî, "Büyü", 74-75, 82, 83; Müslim, "Büyü", 81-85; Ebû Dâvûd, "Büyü" ve İcârât", 19-22; Tirmizî, "Büyü", 14; Nesâî, "Büyü", 28; Şâfiî, *el-Üm*, III, 54-56; Müzenî, *el-Muhtaşar* (nşr. M. Abdülkâdir Şâhîn), Beyrut 1419/1998, s. 115-116; Kâsânî, *Bedâ'i'* (nşr. Ali M. Muavvaz – Âdil Ahmed Abdülmevcûd), Beyrut 1418/1997, VII, 84; Burhâneddin el-Merginânî, *el-Hidâye* (nşr. M. M. Tâmir – Hâfiz Aşûr Hâfız), Kahire 1420/2000, III, 974-975; İbn Rüşd, *Bidâyetü'l-müctehid*, İstanbul 1985, II, 132-137, 180-183; Burhâneddin İbn Müflih, *el-Mübdî' fi şerh'i'l-Muknî'* (nşr. M. Zühayr eş-Şâviş), Beyrut 1399-1402/1979-82, IV, 140, 143; Sıddîk M. Emîn ed-Darîr, *el-Çarar ve eşeruh fi'l-ukûd fi'l-fıkhi'l-İslâmî: Dirâse mukârene*, Kahire 1386/1967, s. 206-216; Zekiyyüddin Şa'bân, *İslâm Hukuk İlminin Esasları* (trc. İbrahim Kâfi Dönmez), Ankara 2004, s. 141-142; "Bey'ü'l-müzâbene", *Mv.F.*, IX, 139-140.

CELÂL YENİÇERİ

MÜZAKERE

(المذاكرة)

En az iki kişinin bir araya gelip hadisler üzerinde mütalaada bulunması anlamında terim.

Sözlükte "anmak, zikretmek" mânâsında zıkr kökünden türeyen müzâkere (müzâkeretü'l-hadis), terim olarak hadis talebeleri veya râvîler arasında bazı hadislerin yahut hadis konularının mütalaada edilmesini ifade eder. Aynı mânâda mürâccat kelimesi de kullanılır. Müzâkere "hadis rivayet etmek, müzâkere yoluyla rivayet-

te bulunmak" anlamında da zikredilmiştir (Hatîb el-Bağdâdî, *er-Rihle*, s. 114). Hadis müzâkere etmeyi alışkanlık haline getirenlere ehli'l-müzâkere denir. Müzâkere, İslâm ilim geleneği içinde ezberleme-yazma - müzâkere - anlama - uygulama - başkalarına anlatma şeklindeki sürecin bir parçası olup öğrenmenin ve öğretmenin en kestirme yollarından kabul edilmektedir.

Hadis öğrenmeyi ve öğrenilen hadisleri pratik hayatta uygulamayı sağlayan müzâkerenin sahâbe döneminden itibaren mesicidlerde (Hâkim, *el-Müstedrek*, I, 172) ve diğer ilim meclislerinde yapılageldiği bilinmektedir. Ebû Hüreyre ve Enes b. Mâlik başta olmak üzere bazı sahâbilerden müzâkerayı teşvik eden rivayetler nakledilmiş, Zeyd b. Erkam ile Abdullah b. Abbas, Ebû Mûsâ el-Eş'arî ile Hz. Ömer, Resûl-i Ekrem'den duydukları hadisleri aralarında müzâkere etmişlerdir. Hz. Ali, Abdullah b. Abbas, Ebû Saîd el-Hudrî ve Abdullah b. Şeddâd el-Leysî'nin hadis müzâkere meclisleri düzenledikleri belirtilmiş, bu gelenek tâbiin dönemi ve sonrasında yaygınlaşarak devam etmiştir. Bazı hadis kitaplarının ilim bahislerinde müzâkere ayrı başlıklar altında ele alınmış (Dârimî, "Muḥaddime", 51; Hâkim, *el-Müstedrek*, I, 173), hadis usulü kitaplarında da konu bu ilmin müstakil bir türü olarak incelenmiştir.

Hadis müzâkere meclisleri için özel bir zaman, yer veya biçim söz konusu olmamış, ilk müzâkereler mesicidlerde yapılmış, daha sonraki dönemlerde bu meclisler evlerde ve umuma açık alanlarda da düzenlenmiştir. Hadis müzâkere meclisleri genellikle bir hadisin isnadının bulunup bulunmadığını ortaya çıkarmak, kararlaştırılan bir veya birkaç hadisi, bir kitabın bir bölümünü veya bazı hadislerini incelemek, belirli sahâbilerin yahut tâbiilerin hadislerini değerlendirmek, zayıf bir hadisin zayıflığını ortaya koymak, bir hadisin sadece metnini veya senedini tartışmak ya da bu hadisin geçtiği kitabı, babı yahut o hadisin fikhî boyutunu konuşmak, hadiste bir illet varsa bunu göstermek gibi gayelerle gerçekleştirilmiştir. Bu müzâkereler bazan talebeler, bazan ileri düzeydeki âlimler arasında yapılmış, bazan da A'meş ve Süfyân b. Uyeyne arasında olduğu gibi herkesin bildiği hadisleri birbirine öğretmek amacıyla tertip edilmiştir.

Daha çok bir grup faaliyeti olan müzâkere için en az iki kişinin bulunması gerekmele beraber bir kişinin ezberindeki hadisleri tekrar ederek bunu yapması da

mümkündür. Küçük yaştaki çocukların müzâkere meclislerine katılıp katılmayacağı hususu hadis rivayet etme yaşıyla ilgili görüşlere göre farklılık arzemiş, bu konuda katı düşünenler, bulûğ çağına erişmemiş çocukların hadis derslerinde ve müzâkere meclislerinde hadis yazmalarını veya soru sormalarını doğru bulmamıştır. Mesicidde yapılacak müzâkerelerin namaz vakitlerinin dışında düzenlenmesi, camiye gelenlerin nâfile ibadetle meşgul olmak yerine müzâkerayı dinlemesi, bu meclislerin hikâyelerle zenginleştirilmesi müzâkere âdâbı arasında zikredilmiştir. Müzâkerayı ve ilim meclislerinde bulunmayı terk ederek uzlete çekilenler ise eleştirilmiştir (*Lisânü'l-^lArab*, "tn'e" md.).

Müzâkere esnasında öğrenilen hadislerin rivayet edilip edilemeyeceği konusunda farklı görüşler ileri sürülmüştür. Abdullah b. Mübârek, İbrâhim b. Mûsâ et-Temîmî ve Ebû Zür'a er-Râzî gibi âlimler bu yolla alınan hadislerin rivayet edilemeyeceğini (Zehebî, XIII, 80), bazı âlimler de belli şartlar çerçevesinde rivayetin câiz olduğunu belirtmişlerdir. Ancak cevazına hükmedenler de bu hadislerin semâa delâlet eden lafızlarla değil, "enbeenâ müzâkereten, haddesenâ müzâkereten, haddesenâ fi'l-müzâkere" gibi daha alt derecedeki edâ sîgaları ile rivayet edilmesi gerektiğini kaydetmişlerdir. Ahmed b. Hanbel, Buhârî, Tirmizî, Ebû Avâne el-İsferâyînî, Taberânî ve Hâkim en-Nisâbü'rî gibi hadis otoritelerinin eserlerinde bu yolla alınmış hadislere yer verdikleri bilinmekte, tabakat kitaplarında da bu tariikle gelen rivayetleri naklettiği bildirilen râvîler bulunmaktadır (İbn Ebû Hâtîm, II, 73; VIII, 110; IX, 169). Hâkim en-Nisâbü'rî, müzâkere esnasında öğrenilen bir hadisi rivayet etmeyi hadisin kaynağının bulunması şartına bağlamıştır. İbn Hacer el-Askalânî, Buhârî'nin *el-Câmi'u's-şâhih*'ine müzâkere yoluyla aldığı hadisleri değerlendirirken onun bu konuda çok hassas davrandığını, bu tür hadisler için "kâle lî fülân" veya "kâle lenâ fülân" ifadesini kullandığını belirtmiştir. Buhârî'nin bu tür rivayetlerinin semâ yoluyla başka tarihlerden de geldiği zikredilmiştir. Tirmizî, müzâkere yoluyla öğrenip *es-Sünen*'ine aldığı hadisleri hangi hocasından duyduğunu açıkça ifade etmiştir ("Zekât", 30). Müzâkere yoluyla elde edilen hadislerde talebe ile hocası arasında bir kopukluk bulunmadığı için bunlar hükmen "haddesenâ fülân" diye rivayet edilmiş gibi sayılırsa da (Subhî es-Sâlih, s. 67) semâ ve kiraat yoluyla alınmış hadisler seviyesinde değildir.

BİBLİYOGRAFYA :

Lisânü'l-'Arab, "tn'e" md.; Dârimî, "Muḳaddîme", 51; Buhârî, "Da'avât", 6; Tirmizî, "Zekât", 30; İbn Ebû Hâtim, *el-Cerh ve't-ta'dil*, II, 73; VIII, 110; IX, 169; Râmhürmüzî, *el-Muḥaddisü'l-fâsil* (nşr. M. Accâc el-Hatîb), Beyrut 1391/1971, s. 385, 545-548; Hâkim, *el-Müstedrek* (Atâ), I, 172-173; a.m.f., *Ma'rîfetü 'ulûmî'l-hadîş* (nşr. Ahmed b. Fâris es-Sellûm), Beyrut 1424/2003, s. 423-432; Hatîb el-Bağdâdî, *el-Câmi' li-aḥlâkı'r-râvî ve âdâbi's-sâmi'* (nşr. Mahmûd et-Tahhân), Riyad 1403/1983, I, 233-238; II, 36-37, 267, 268, 269, 273, 278; a.m.f., *Şerefü aşhâbi'l-hadîş* (nşr. M. Said Hatiboğlu), Ankara 1971, s. 93-98; a.m.f., *er-Rihle fi talebi'l-hadîş* (nşr. Nûreddin İtr), Beyrut 1395/1975, s. 114; İbn Abdüber en-Nemerî, *Câmi'ü beyâni'l-ilm*, Beyrut, ts. (Dârü'l-kütübü'l-ilmîyye), I, 101-103; Zehebî, *A'lâmü'n-nübelâ'*, XIII, 80; Şemseddin es-Sehâvî, *Fethu'l-muğîş*, Beyrut 1403/1983, I, 54, 57, 182; II, 25, 301-302, 381-382; III, 314, 340; Süyûtî, *Tedribü'r-râvî* (nşr. Abdülvehhâb Abdüllatîf), Beyrut 1409/1989, I, 70, 80, 118; II, 54, 123, 142, 151, 152, 402; Abdülmecvîd M. Abdüllatîf, *Keşfü'l-lisâm 'an esrâri't-tahrîci' hadîsi'seyyidi'l-enâm*, Kahire 1404/1984, I, 72-78, 120-121; Tâhir el-Cezâirî, *Tevcihü'n-nazar* (nşr. Abdülfettâh Ebû Gudde), Beyrut 1416/1995, I, 439; II, 723; Subhî es-Sâlih, *Hadis İlimleri ve Hadis İstihlali* (trc. M. Yaşar Kandemir), İstanbul 1996, s. 67.

İBRAHİM HATİBOĞLU

MÜZÂRAA

(المزارعة)

Ziraî ortaklık anlamında fıkıh terimi.

Sözlükte "toprağa tohum atmak, ekin ekmek" anlamındaki **zer'** kökünden türeyen **müzâraa** kelimesi, fıkıh terimi olarak tohum ekmek ve mahsulü belli oranda paylaşmak üzere arazi sahibiyle emek sahibi arasında yapılan ziraî ortaklık sözleşmesini ifade eder. **Muhâbere**, **karâh** ve **hakl** terimleri de müzâraa ile eş anlamlıdır; fakat Şâfiîler'e ve bazı Hanbelîler'e göre muhâbere tohum sağlama yükümlülüğünün emek sahibine ait olması durumunu belirtir. Konusu boş tarlaya fidan dikip yetiştirme olan **mugârese** ile bağ ve bahçenin bakımı ve ürünün yetiştirilmesi olan **müsâkât** da müzâraaya benzer arazi-emek ortaklığıdır. Müzâraaya günümüzde Trakya ve Marmara'da **yarıcılık**, Orta Anadolu'da **ortakçılık**, Doğu Anadolu'da **marabacılık** denilmektedir.

Toplumsal bir ihtiyacın ifadesi olan müzâraa uzun bir geçmişe sahiptir. Hadis, fıkıh ve tarih eserlerinde yer alan bilgiler ilk müslüman neslin müzâraaya âşına olduğunu ve bu kapsamdaki uygulamaların İslâmî dönemde sürdürüldüğüne ortaya koymaktadır. Nitekim muhacirlerin, ensarin kendilerine arazi verme önerisini kabul etmeye ancak buralarda çalışarak üründen pay

alabileceklerini belirtmeleri, hicretten önce müzâraa uygulamasının Medine halkınca bilindiğini ve muhacirler arasında müzâraa yapmayan hemen hiçbir aile bulunmadığı yönündeki rivayet (Buhârî, "Ḥarş ve'l-müzâra'a", 8) o dönemde bu uygulamanın yaygın olduğunu göstermektedir. Muâz b. Cebel de gittiği Yemen'de müzâraa uygulamasına tanık olmuş ve buna müdahale etmemiştir. Yine müzâraa vb. işlemlerin meşruiyet delilleri arasında zikredilen, Hz. Peygamber'in Hayber topraklarını işletmek için eski sahipleriyle yaptığı anlaşmanın uygulanmasına Hz. Ömer'in hilâfet yıllarına kadar devam edilmiş, sahâbe ve tâbiîn devirlerinde de bu tür uygulamalar ülkenin pek çok yerinde sürdürülmüştür (örnekler için bk. Yahyâ b. Âdem, s. 38; İbn Zencûye, II, 634; Tahâvî, IV, 114, 115; İbn Hazm, VIII, 215-216; İbn Hacer el-Askalânî, V, 7, 9; Şevkânî, V, 308).

Bu delilleri dikkate alan fukaha çoğunluğu müzâraanın meşruiyetini kabul etmekle birlikte bazı fakihler müzâraa, muhâbere veya bir ücret karşılığında araziyi kiraya vermeyi meneden, arazisi olanın bizzat kendisinin ekmesini, ekmeyecekse din kardeşine karşılıksız vermesini emreden hadislerle bunları rivayet eden ashabın uygulamasını (Buhârî, "Ḥarş ve'l-müzâra'a", 18; Müslim, "Büyû", 114; İbn Mâce, "Rühûn", 7, 10; Ebû Dâvûd, "Büyû", 30-31; Nesâî, "Eymân", 45) delil gösterip müzâraayı câiz görmemişlerdir. Ebû Hanîfe ve Züfer bu grupta yer aldığı gibi kaynaklarda Râfi' b. Hadîc, Mesrûk b. Ecdâ', Nâfi', Saîd b. Müseyyeb, Saîd b. Cübeyr, Şa'bî, Mücâhid b. Cebr, İkrime el-Berberî gibi sahâbe ve tâbiîn âlimlerinin de müzâraayı câiz görmediği veya mekruh saydığı belirtilir. Hanefî mezhebine çoğunluğu görüşüyle birleşen Ebû Yûsuf ve Muhammed b. Hasan eş-Şeybânî'nin icthadi esas alınmış, *Mecelle* de bu doğrultuda düzenlenmiştir (md. 1431-1440). Mâlikî mezhebinde müzâraa câiz görülmekle birlikte Mâlik b. Enes'in buna ancak müsâkâta tâbi olarak cevaz verdiği anlaşılmaktadır. Fakat ona göre ağaçlar arasında bulunan boş alanların ekilip biçilmesinin müsâkâta eklenebilmesi için belirtilen alanların ağaca tâbi bulunması, ağaçların yerinin daha fazla olması ve ekilecek kısmın bahçenin üçte birini aşmaması gerekir. Bahçesini müsâkât akdiyle ortaklığa veren mülk sahibinin bu kısımlarda kendi adına ziraat yapmayı şart koşması câiz değildir (*el-Muvaḫḫa*³, "Müsâkât", 2; İbnü'Cellâb, II, 202-203; İbn Rüşd, IV, 35; Muhammed b. Abdullah el-Haraşî, VI, 63-68,

229-234; *Mv.F*, XXXVII, 50, 51-52, 65-66). Şâfiîler'de de tek başına müzâraa akdi câiz görülmeyip ancak müsâkâta tâbi olarak yapılabilir. Müsâkât da hurmalık ve üzüm bağıyla sınırlı bulunduğu müzâraa sadece buralardaki boş alanlar hakkında söz konusu olabilir; fakat müzâraadaki işletmecinin (âmil) müsâkâtta ile aynı olması, iki akdin birlikte yapılması ve ziraat alanlarının ayırt edilmesinde güçlük bulunması, ayrıca mezhepteki bir görüşe göre boş alanın ağaçlı kısımdan daha fazla olması şarttır (Şemseddin er-Remlî, V, 245-248; Bilmen, VII, 132; *Mv.F*, XXXVII, 52, 61). Ahmed b. Hanbel'den gelen bir rivayete ve Hanbelî mezhebinde genelde kabul edilen görüşe göre müzâraa ancak tohumun tarla sahibi tarafından verilmesi durumunda geçerli olur; İbn Hanbel'den gelen diğer bir rivayetten tohumun emek sahibince temini halinde de geçerli olacağı anlaşılmaktadır (Muvaffakuddin İbn Kudâme, V, 589-590).

Mahiyeti açısından müzâraanın şirket veya kira sayılması yönünde iki temel yaklaşım bulunmakta ve sıhhat şartları nu nitelendirmeye göre farklılık göstermektedir. *Mecelle*'de müzâraa şirketler bölümünde işlenmiş ve bir şirket türü olarak nitelendirilmiştir (md. 1431). Mâlikî ve Ca'ferî mezheplerine mensup âlimlerin çoğunluğu, İbn Teymiyye ve İbn Kayyim el-Cevziyye de müzâraayı şirket kabul eder. Hatta Mâlikîler, müzâraa akdinin sıhhatini onun şirket olmasına ve şirket şartlarını taşımasına bağlar. Müzâraayı şirket olarak kabul edenler, tarafların alacaklarının kesin ve belirli olmayıp çıkacak üründen karşılama, ürün elde edilememesi halinde çiftçinin ücret alamaması gibi şirketlere mahsus hükümlerin varlığından hareket etmişlerdir. Bazı Hanefî ve Hanbelî hukukçuları ise müzâraayı icâre diye niteler. Ebû Hanîfe'nin müzâraayı câiz görmemesinin temelinde de onu icâre olarak nitelenmesi, dolayısıyla ücretin belli olmaması hususu yatmaktadır. Serahsî de icârenin lâzım (bağlayıcı), şirketin ise gayri lâzım oluşuna bakarak müzâraa ve müsâkâti icâre diye niteler. Yine Hanbelîler'den Ebû'l-Hattâb ve çağdaş hukukçulardan Abdürrezzâk es-Senhûrî müzâraayı icâre olarak kabul edenlerdendir. Ebû Yûsuf, *Kitâbü'l-Ḥarâc*'in bir yerinde müzâraanın cevazını bir şirket çeşidi olan mudârebeye benzeterek savunduğu halde (s. 219) başka bir yerde (s. 218) müzâraa ve müsâkât akidelerini "çıplak veya hurmalı yahut ağaçlı arazinin kiralınması" başlığı altında işlemektedir. Özellikle Hanefîler arasında yay-